

THE ECONOMIC STATUS OF THE JEWS DURING THE MIDDLE AGES: HISTORICAL AND LITERARY CONVERGENCES

Claudia Bosoi

PhD., University of Bucharest

Abstract: The present paper aims to illustrate the economic status of the Jews during the Middle Ages, and more specific – two different landmarks: the money-lender Jew and the Court Jew. The following analysis will provide a brief historical background, it will investigate some relevant cases, and it will offer a refreshing point of view to the subject, set up from a literary approach.

Keywords: commerce, the money-lender Jew, the Court Jew, the Middle Ages, literary approach.

Istoria ne arată că perioada medievală este una fastă pentru dezvoltarea comerțului. Într-o primă etapă, apare „negustorul itinerant care folosea drumurile (mai degrabă poteci), căile fluviale și maritime și care participa la vestitele iarmaroace care se țineau aproape tot anul în Champagne (secolul al XIII-lea)”¹. Dezvoltarea orașelor coincide cu apariția negustorului sedentar; și aici evreii joacă un rol important, prin atitudinea de blamare pe care o cultivă Biserica față de negoț și cămătărie, întrucât „doctrina ei s-a alcătuit în mediul rural și meșteșugăresc ebraic, [și] nu recunoaște decât lucrarea creatoare ca izvor legitim de câștig și bogăție”².

Dezvoltarea negoțului va angrena, în mod necesar, o rafinare a mijloacelor de operare în domeniul economic. Astfel, vor fi valorificate contractele de asociere (*commenda*), metodele de asigurare (spre sfârșitul secolului al XII-lea) și uzul cambiei, sub forma simplă a *biletului la ordin*, sau aceea complexă, a *trátei*. Elementul de noutate a constat însă în apariția contabilității cu registrele de comerț și, mai ales, contabilitatea în partidă dublă. Firește, negustorii au contribuit în mod decisiv la progresul și la prosperitatea statelor, prin dezvoltarea scrierii, a limbilor de circulație, a matematicii, a geografiei și a tehnicii. Au fost elaborate un glosar arabo-latin, un dicționar trilingv (în latină, cumană și persană) și s-au răspândit limbile naționale: franceza pentru târgurile din Champagne, germana pentru orașele subsumate companiilor comerciale occidentale (hanseatice) și italiana (de exemplu, primul text cunoscut în limba italiană este un fragment de carte de socoteli a unui negustor, din anul 1211)³.

¹ Ovidiu Nicolae Grivu, Ileana Grivu, Olimpia Doina Cirimpei, Adrian Stelian Faur, Cap. „Evreii în Evul Mediu”, în *Din istoria și civilizația evreilor*, vol. I, „Antichitatea și Evul Mediu”, Ed. Mirton, Timișoara, 2000, p. 306.

² Le Goff, citat de Ovidiu Nicolae Grivu..., *ibidem*, p. 306.

³ Ovidiu Nicolae Grivu, *op. cit.*, p. 307.

În jurul anului 1000, pe teritoriul a ceea ce va fi Franța doar câteva orașe configurează spațiul rural. Aici trăiesc laolaltă meseriași și cămătari, majoritatea fiind evrei. Comerțul „de lux” se diversifică, acesta reprezentând apanajul creștinilor. Cămătăria este lăsată pe seama evreilor, căci este considerată „o îndeletnicire murdară, însă necesară societății”⁴. De fapt, evreii erau atât de necesari încât patricianul venețian Marin Sanudo exclama, la 9 noiembrie 1519, că „într-o țară evreii sunt la fel de trebuincioși ca brutarii”, protestând împotriva persecutării lor. Ura împotriva evreilor nu era îndreptățită; aidoma creștinilor, foloseau uneori procedee despre care Braudel spune

că „fac parte din moravuri”, constituind o realitate inerentă secolului al XIV-lea: vânzări simulate, false scrisori de târg, cifre fictive în actele de notariat⁵.

Evreii și creștinii

Un aspect tematic adesea eludat rezidă în faptul că nu numai evreii practicau cămătăria. Dacă „până în secolul al XII-lea, împrumutul cu camătă care nu pune în joc sume importante și care se făcea, în parte, în cadrul economiei naturale era aproape cu totul în mâinile evreilor”⁶, avântul economic manifestat în acel secol a sporit numărul cămătarilor creștini, mereu în contrapartidă cu evreii. Cămătarii creștini depindeau de tribunalele ecleziastice, spre deosebire de evrei și străini, care depindeau de justiția laică, mult mai dură și mai represivă.

Conciliul IV (Lateran, 1215) a luat hotărâri în mod vădit antiudaice: „Dorind ca în felul acesta să împiedicăm tratarea inumană a creștinilor de către evrei hotărâm [...] ca, în cazul în care, sub un pretext oarecare, evreii au cerut creștinilor dobânzi mari și excesive, orice legătură a creștinilor cu aceștia să fie interzisă până vor da satisfacție”.

În Evul Mediu (și nu numai atunci) sunt vizibile raporturi, atitudini pe care azi le-am privi ca reprobabile: „creștinii nu erau mai buni ca evreii; lăcomia, înșelătoria sunt defecte omenești”⁷ [ale oamenilor, în general, nu ale evreilor, în particular; n.n.]. Exemplul oferit, deși abstras dintr-o epopee (*Cântarea Cidului*, 1140), poate fi elocvent în sprijinul acestei idei. În cântul I, capitolul 4 se arată că Cidul are nevoie de bani: „De șase sute mărci vrea Cidu-a vă ruga./ Raquel și Vidas zic: Prea bine, i le-om da./ Cei doi zic: Însă târgul, știi, nu se face-așa,/ Se cade a primi întâi, și-apoi a da./ Răspund Raquel și Vidas: Așa, ne învoim./ Când lăzile vor fi aici, banii’ți avea”⁸. Se știe că Cidul este cel care înșală, oferind ca garanție două lăzi umplute cu nisip, nicidecum cu averi, celor doi cămătari evrei.

Este interesant de urmărit atitudinea Bisericii față de realitatea economică a cametei, atunci când ea se manifestă în rândurile creștinilor: „Renașterea valorii sărăciei în secolul al XIII-lea va face și mai acut sentimentul ticăloșiei cămătarului creștin”⁹, Biserica înfățișându-i ca fiind mai răi decât evreii: „[...] căci evreii nu dau împrumuturi cămătărești fraților lor. Cămătarii noștri au devenit intimii, vaeții de cameră nu numai ai prelaților [...]” (Jurământul «ad status» nr. 58, exemplul 14). Thomas de Chobham (înainte de anul 1215) observa că: „este surprinzător că Biserica îi sprijină pe principii care, fără a fi pedepsiți, transformă în folosul lor banii evreilor...”. Mulți clerici îi ostracizau pe cămătarii creștini necinstiți. Étienne de Bourbon,

⁴ *Ibidem*, p. 308.

⁵ *Ibidem*, p. 308.

⁶ Le Goff, citat de Ovidiu Nicolae Grivu..., *ibidem*, p. 308.

⁷ Ovidiu Nicolae Grivu, *op. cit.*, p. 309.

⁸ În traducerea lui Eugen Tănase.

⁹ Le Goff, citat de Ovidiu Nicolae Grivu, *ibidem*, p. 309.

dominicani din secolul al XIII-lea, scria că: „acesta (un cămătar) a fost îngropat într-un mormânt învecinat bisericii [...]. Dimineața a fost găsit împins departe de biserică, parcă pentru a arăta că *nu era mădular al Bisericii*”. Iar Jacques de Vitry (mort înainte de anul 1240) afirma: „Bun gând a avut un preot refuzând să înmormânteze pe unul dintre enoriașii lui care fusese cămătar...”¹⁰.

Și totuși, consecințele care decurg din această practică ni se par a fi, pentru evrei, mai grave, deși suferințele umane nu sunt niciodată comparabile: „Cămătarul evreu din ce în ce mai mult obligat la această funcție de către societatea creștină, chiar dacă nu păcătuiește nici față de legea evreiască, nici față de cea creștină îndură, pe baza unui *antiudaism latent*, creșterea antisemitismului, ale cărui accese erau întetite de lupta Bisericii și a principilor creștini împotriva cametei”¹¹.

Dante, Boccaccio

În Evul Mediu cămătăria a stârnit ura mulțimilor, fapt demonstrat de opera lui Dante, *Divina Comedie*, care în *Infernul* surprinde această realitate istorică: „Dar cum zarafii altei căi urmează,/ ei firea și-arta le urăsc nespun,/ căci doar în bani nădejdi-le-și așază” (Cântul XI, vv. 109-111). „...dar de gât văzui/ că fiecare-avea legată-o pungă,/ cu-alminteri semn și-alminterea culoare/ și cu nesaț priveau la ea-ntr-o dungă” (Cântul XVII, vv. 54-57)¹². În fine, în cântul XVII, versurile 43-78, au fost identificate familiile Gianfigliuzzi din Florența, îmbogățită în Franța, Obriachi din Florența și Scrovegni din Padova¹³. În *Infern*, ei nu strigă, nu blestemă ca alți osândiți, ci, la fel ca atunci când erau în viață, își închid în sine durerea, deznădejdea. Dincolo, în moarte, poartă o pungă atârnată de gât, ca dovadă peremptorie a faptului că nu au iubit decât banii.

După anul 1100, recursul la credite devine o formă obișnuită de finanțare a activităților economice. Evreii împrumută cu săptămâna, cu dobânzi la cifre ridicate (40-60% pe an). De aceea, în timpul domniei lui Ludovic IX cel Sfânt (1226-1270) se succedă arestările și expulzările cămătarilor, iar în anul 1269 se emite o ordonanță de expulzare împotriva lor. Între anii 1270 și 1315 se fac numeroase confiscări de la evrei. În anul 1306 sunt din nou expulzați, în pofida eforturilor de a-și dovedi utilitatea, eficiența. Acțiunea se repetă în anul 1322¹⁴.

Există mărturii care contravin impresiei generale de mefiență, dispreț, acte de cruzime îndreptate asupra evreilor. De pildă, Oldenbourg, cu privire la secolul al XIII-lea, afirmă că în Languedoc „evreii, numeroși și puternici cum erau în toate marile centre comerciale, nu erau ținuți la distanță de viața publică de vreo prejudecată religioasă: medicii și profesorii se bucurau, în cetăți, de stima generală, aveau școli unde predau cursuri gratuite, uneori publice, la care studenții catolici nu aveau niciun inconvenient să asiste. Se cunosc numele doctorului Abrajam din Beaucaire, a înțeleptului Simeon și al rabinului Jacob, la Saint-Gilles. Influența apocrifelor iudaice și musulmane se răspândește în cler și chiar în popor. Mai mult, se văd evrei printre consulii și magistrații unor orașe”¹⁵.

¹⁰ Ovidiu Nicolae Grivu, *op. cit.*, pp. 309-310, s.n.

¹¹ Le Goff, citat de Ovidiu Nicolae Grivu, *ibidem*, p. 310, s.n.

¹² Dante Alighieri, *Divina Comedie. Infernul*, traducere de Eta Boeriu, BPT, Ed. Minerva, București, 1982.

¹³ Ovidiu Nicolae Grivu, *op. cit.*, p. 310.

¹⁴ *Ibidem*, p. 310.

¹⁵ *Ibidem*, p. 311.

În anul 1320, mizeria săracilor de la sate, survenită din cauza foametei, a dus la izbucnirea unei mișcări ample, insolite, numită a „păstorașilor”. Atât țărani, cât și deșărădăcinații din nordul Franței s-au grupat, înaintând spre sud, către o îmbarcare imaginară spre Țara Sfântă. Au luat cu asalt castele și abații, au incendiat primăriile și registre de biruri, au eliberat deținuții închisorilor și, odată ajunși în Sud, i-au atacat pe evrei. Datoriile acumulate de țărani la evrei (pentru hrană în perioadele de foamete sau pentru pluguri) durau de multă vreme. Țărani crezuseră că fuseseră anulate prin expulzarea evreilor în 1306 din ordinul regelui Filip IV cel Frumos (1285-1314); nu au prevăzut că fiul său, Ludovic X (1314-1316), le va condiționa în mod abil întoarcerea, prin livrarea în vistieria regală a două treimi din datoriile recuperate. „Păstorașii”, ajutați de populația locală, au măcelărit majoritatea evreilor din Bordeaux, apoi pe cei din Alpi. Fără a ține seama de ordinul regal care stipula protecția evreilor, autoritățile locale nu au împiedicat atacurile și chiar, în unele cazuri, s-au alăturat răzvrătiților. Considerați *păgâni*, evreii aveau împotriva lor pe cei mai credincioși dintre creștini, căci uciderea și jefuirea lor erau percepute drept un lucru *sfânt*¹⁶.

Între anii 1315 și 1364 s-a manifestat o inflație agresivă, pentru care s-au căutat vinovații; deja e un truism, o ironie tragică ce face ca evreii să fie învinuiți și de această dată. Iată că în secolul al XIII-lea „organisme de bancă și de credit puternice, ca Ordinul Templierilor (lichidat de Filip IV cel Frumos pentru a-i confiscă bunurile) sau, cu un rol secundar, cum erau casele [de împrumut ale] evreilor, au dispărut”¹⁷, drept care acuzele aduse evreilor erau fără acoperire în realitatea factuală¹⁸.

Identificăm, datorită lui Le Goff, „cauza majoră a segregării evreilor” în „evoluția economică și închegarea lumii feudale și a lumii urbane”; motivația constă în faptul că ei nu pot fi admiși în sistemele sociale reprezentate de vasalitate și de comune. Astfel, Conciliul din Trento (1545-1563) și contrareforma reprezintă cele două coordonate pe care mizează Biserica pentru a institui ghetoul.

Actele de ură descrise anterior se explică mai degrabă prin convingerea grotescă a stingerii datoriilor față de evrei, prin expulzarea sau chiar prin uciderea lor. Doar vom aminti aici ura care îi va urmări, la sfârșitul secolului al XI-lea în toată Europa, primele pogromuri (în jurul anului 1000), amplificate în timpul primei cruciade (1096), la Worms și Mainz.

Alungați din Spania și din Sicilia în anul 1492, iar din Neapole în anul 1540, evreii s-au îndreptat spre Islamul mediteranean și spre Portugalia. În Turcia (Salonic, Brusa, Istanbul), ei au acumulat averi uriașe începând cu secolul al XVI-lea, ca negustori și arendași de impozite. Din Portugalia, evreii s-au îndreptat spre Amsterdam și Hamburg. „Nu încapă îndoială că ei au ajutat la expansiunea negustorească a Olandei în direcția peninsulei Iberice” și, totodată, „sunt [...] printre făuritorii primei marelui colonialism a Americii, mai ales în ceea ce privește extinderea culturilor de trestie și comerțul cu zahăr în Brazilia și în Antile”¹⁹.

La Amsterdam, marea clădire a Bursei a fost finalizată în 1631, fiind ridicată în piața Dam, în fața Băncii și a clădirii *Oost Indische Compagnie* (Compania Indiilor de Est). Evreii desfășurau o activitate intensă la Bursă (în anul 1722 se perindau zilnic 4.500 de persoane, cu excepția sâmbetei, când evreii nu mergeau și, implicit, afluența scădea considerabil).

¹⁶ *Ibidem*, p. 311.

¹⁷ Gh. I. Brătianu, citat de Ovidiu Nicolae Grivu, *ibidem*.

¹⁸ V. și Maurice Druon, *Regii blestemați* [Les rois maudits, 1955-1967], Editura Pentru Literatură Universală, București, 1967.

¹⁹ Braudel, citat de O. N. Grivu, în *Din istoria și civilizația evreilor I*, p. 315.

Dacă evreii sefarzi au contribuit de la bun început la dezvoltarea negoțului în Occident, așchenazii din Europa centrală și răsăriteană au „evoluat” mai lent. Abia în secolul al XVII-lea evreii polonezi sunt numeroși la târgurile de la Leipzig, iar secolul al XVIII-lea ilustrează triumful evreilor de Curte în Europa centrală, mari bancheri care finanțează imperiul Austriei și regatul Prusiei. Tot în secolul al XVIII-lea, evreii săraci din Polonia se îndreaptă spre manufacturile prusiene²⁰.

Dacă încercăm să analizăm comportamentul creștinilor față de evrei în Evul Mediu, trebuie să conchidem că majoritatea atrocităților au fost consecința faptului că evreii erau cămătari; lor le erau îndatorăți creștinii și, adesea, pentru a lichida datoriile, aceștia îi lichidau pe evrei. Este interesantă nuanțarea pe care o aduce B. Thomas, conform căreia „nu caracterul evreilor a determinat repartitia lor economică [bancheri, camatari...]; din contră, existența lor socială a determinat caracterul evreilor”.

Nu toți creștinii Evului Mediu i-au urât pe evrei. Mulți i-au admirat și i-au considerat mai buni decât ei. Deși operă de ficțiune, ne putem raporta la literatură ca la cea mai bună dintre lumile posibile, ca la realitatea plenară. Astfel, Boccaccio, în povestea a II-a din *Decameronul*, intitulată „Evreul Abraham, îndemnat de Giannotto din Civignini, apucă drumul curții papale de la Roma”, spune: „...căci de se duce Abraham la Roma și vede traiul spurcat și ticălos al preoțimii noastre, nu numai că nici vorbă nu poate fi de încreștinare, dar chiar creștin să fie, s-ar face iar evreu”... Iar în povestea a III-a, „Melchisedec evreul izbutește să scape dintr-o cursă”, spune: „Trebuie să știi [...] că, după cum prostia îl nenorocește adesea pe om [...], tot așa înțelepciunea îl scapă pe înțelept [...]. Evreul îi dădu de bunăvoie toți banii ceruți...”²¹, și astfel scapă cu viață, după ce rezolvase problema insolubilă a întâietății celor trei religii monoteiste, suprapunându-i povestea celor trei inele.

Evreul de Curte

„Istoricul îl descoperă pe evreul de Curte la sfârșitul Evului Mediu. El își consumă biografia în epoca agitată a Războiului de Treizeci de Ani și a Tratatului din Westfalia, după sfârșirea Sfântului Imperiu Roman în aproximativ 2000 de mici state independente, unele cu o întindere de numai câțiva kilometri pătrați. Puterea nu mai aparținea nobililor și ecleziasticilor. Principii și regii aveau de întreținut armate, administrațiile palatelor și curți strălucitoare. Pentru a supraviețui, regii și principii germani aveau nevoie de bani”²².

Calitățile indispensabile ale omului de finanțe evreu erau „loialitatea necondiționată față de rege sau principe, independența față de nobili, Biserică și grupurile de nevoiași. Oamenii de finanțe evrei umpleau un vacuum; ei știau cum să mobilizeze mari sume de bani și să pună în circulație mărfuri din abundență”²³. Evreul de Curte era prototipul nu atât al bancherului internațional de la începutul secolului al XX-lea, cât mai degrabă al ministrului de finanțe din ziua de azi. Funcția sa nu era numai aceea de a servi drept șef al intendenței în armată, agentul financiar al prințului, sau de șef al monetăriei, dar și aceea de a găsi noi surse de venit, de a negocia împrumuturi, de a emite obligațiuni, de a inventa noi impozite. Pe scurt, evreul de Curte

²⁰ O. N. Grivu, *op. cit.*, p. 317.

²¹ Giovanni Boccaccio, *Decameronul*, vol. I, Trad. de Eta Boeriu, BPT, Ed. Minerva, București, 1975.

²² Lion Feuchtwanger, *Evreul Süss*, Trad. de Nora Galin, Ed. Tesu, București, sine anno, *Cuvântul editorului*, p. 5.

²³ Lion Feuchtwanger, *op. cit.*, p. 6.

a stabilit metodele prin care îl elibera pe cârmuitor de dependența sa de nobili, prin metode financiare moderne”²⁴.

Primul evreu de Curte, numit astfel, a fost Samuel Oppenheimer (1635-1703) din Heidelberg. Urmașul său, în anii lui Leopold I, a fost Samson Wertheimer (1658-1724) din Worms, fost șef-rabin al Ungariei. Lui Jost Liebermann, considerat cel mai bogat om din Germania, nu i-a fost greu, cu cei 100.000 de taleri ai săi, să devină evreul de Curte al Marelui Elector.

Poate cel mai renumit evreu de Curte a fost Joseph Süß Oppenheimer (1692-1738). Viața lui pitorească, insolită, geniul calculului financiar fructuos, sfârșitul lui tragic au devenit subiectul unor filme, al unei nuvele de Wilhelm Hauff, al pieselor lui Paul Kornfeld și Eugen Ortner, al romanului lui Lion Feuchtwanger.

În romanul lui Feuchtwanger, figura lui Süß Oppenheimer devine exemplară pentru *noua generație*, onestă și cutezătoare, complementară cu *evreii tradiționaliști*, care păstrează o doză mare de luciditate, de realism. Uneori, înțelepciunea practică prevalează asupra problematizărilor religioase și, în mod paradoxal, nu tinerii gândesc așa:

„El, Isac Landauer, văzuse nespuse de multe în viață: cocioabele din ulița evreiască, palatele celor puternici. Strâmtoare, murdărie, persecuție, incendiere, moarte, apăsare, neputință. Și, pe de altă parte, lux, lărgime, bunul plac, stăpânire, măreție. Era unul dintre cei puțini care cunoșteau mecanismul diplomației, pătrunsese până în cele mai mici amănunte aparatul războiului și al păcii, al stăpânirii oamenilor. Nenumăratele sale afaceri îi ascuțiseră simțurile. Pândeia raporturile dintre fapte și considera cu un zâmbet ironic și binevoitor constrângerile ridicole ale celor mari. Știa că nu există decât o singură realitate pe lumea asta: *banii*. Război și pace, viață și moarte, virtutea femeilor, puterea Papei, libertățile claselor sociale, puritatea «Confesiunii din Augsburg», corăbiile pe mare, puterea de dominație a prinților, creștinarea Lumii Noi, dragoste, religiozitate, lașitate, orgoliu, viciu și virtute: totul se face cu bani, totul se preface în bani și totul se exprimă cu cifre. El, Isac Landauer, cunoștea toate izvoarele și avea puțința să le îndrume. Dar nu era nebun să-și strige puterea la toate răspântiile; o ținea în taină; un zâmbet ușor și cu înțeles era tot ce amintea puterea lui. Și încă un lucru: poate că rabinii și învățații din ulița evreiască aveau dreptate vorbind despre Dumnezeu, Talmud, despre grădina Paradisului și Valea Plângerilor ca despre niște fapte reale și precise; el însă nu avea timp pentru astfel de discuții și mai degrabă era ispitit să dea crezare unor anumiți francezi, care tratau asemenea chestiuni cu o ironie elegantă. În viața de toate zilele nu-și bătea capul cu astfel de lucruri: mânca orice și considera sâmbăta o zi de lucru. Dar, în ceea ce privește portul și înfățișarea, ținea morțiș la tradiție. Se simțea în caftan ca-n propria lui piele. Astfel îmbrăcat intra în cabinetul prinților și al împăratului. Aceasta era semnificația mai adâncă și mai tainică a puterii sale. Disprețuia mânușile și peruca. Cei mari aveau nevoie de el așa cum era, în caftan și cu perciuni. Acesta era triumful său”²⁵.

„Dar iată pe acest Joseph Süß Oppenheim – noua generație. Mândru, elegant, cu pantofi cu agrafe și manșete de dantelă. Cum se mai umfla în pene! Ce grosolană era noua generație! Ea nu înțelegea deloc puterea aleasă de a ține puterea în taină, de a o poseda fără s-o trădeze, nu pricepea voluptatea rară de a gusta o bucurie în tăcere, pentru sine. Brelocurile și pantalonii de atlas, o trăsură de voiaj elegantă, cu servitori la spate și toate micile semne exterioare ale bogăției erau mai prețuite decât o *trătă* a orașului Frankfurt sau asupra bunurilor markgrafului de Baden, ținute la păstrare în fundul unui sipet. O generație fără gust, fără rafinament”²⁶. Și totuși, această „generație fără gust, fără rafinament” va ști să trăiască și să moară în mod demn, rostind profesiunea de credință a evreilor. „Odată cu el a fost îngropat nu spiritul noului

²⁴ Max Dimont, *Evreii, Dumnezeu și istoria*, trad. de Irina Horea, Ed. Hasefer, București, 2010, p. 276.

²⁵ Lion Feuchtwanger, *Evreul Süß*, p. 24.

²⁶ Lion Feuchtwanger, *op. cit.*, p. 25.

capitalism, ci spiritul Evului Mediu”²⁷, așa cum am încercat a-i proiecta o imagine coerentă cu sine.

Pentru evrei, Evul Mediu a fost o epocă în care perioadele de liniște erau dublate de acelea de prigoană. În perioadele de liniște, evreii puteau lesne accede la cele mai înalte funcții (Runes arată că a existat chiar și un papă evreu, în persoana lui Anaclet II: 1130-1138). În ciuda tezei lui Werner Sombart, Braudel consideră că nu evreii au „inventat” capitalismul, întrucât numeroși creștini practicau negoțul și chiar camăta alături de ei. Capitalismul s-a născut din practica negustorească și nu evreii trebuie condamnați pentru aspectele sale negative, așa cum se făcea în Evul Mediu²⁸.

În mod manifest, alternanța expulzare – rechemare își găsește explicația în faptul că tocmai cei care-i expulzau aveau nevoie de ei, în particular de banii lor. Istoria ne arată că atunci când se negocia succesiunea la tronul imperial între Francisc I (1515-1547) și Carol (1516-1556), decizia a aparținut ligii bancherilor pe care se sprijinea Carol, ceea ce este simptomatic pentru statutul evreilor, de un echilibru instabil, dacă ar fi să îl caracterizăm printr-un oximoron.

BIBLIOGRAPHY

Alighieri, Dante, *Divina Comedie. Infernul*, În românește de Eta Boeriu, Studiu introductiv, tabel cronologic, note și comentarii de Alexandru Balaci, Colecția «Biblioteca Pentru Toți», Editura «Minerva», București, 1982.

Boccaccio, Giovanni, *Decameronul*, volumul I, În românește de Eta Boeriu, Prefață și tabel cronologic de Alexandru Balaci, Colecția «Biblioteca Pentru Toți», Editura «Minerva», București, 1975.

Dimont, Max, *Evreii, Dumnezeu și istoria*, Traducere de Irina Horea, Editura „Hasefer”, București, 2010.

Druon, Maurice, *Regii blestemați*, Editura Pentru Literatură Universală, București, 1967.

Feuchtwanger, Lion, *Evreul Süß*, Traducere de Nora Galin, Editura «Teșu», București, *sine anno*.

Grivu, Ovidiu Nicolae, Grivu, Ileana, Cirimpei, Olimpia Doina, Faur, Adrian Stelian, *Din istoria și civilizația evreilor*, volumul I, „Antichitatea și Evul Mediu”, Editura „Mirton”, Timișoara, 2000.

²⁷ Max Dimont, *Evreii...*, p. 278.

²⁸ O. N. Grivu, *op. cit.*, p. 318.